

Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriyye ve Sun'ullâh-ı Gaybî'nin Devriyyesi

Bilâl KEMİKLİ*

GİRİŞ

Sun'ullâh-ı Gaybî. Orta Asya'da Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu'da Yunus Emre'nin açtığı çığırda gelişen Türk tasavvuf edebiyatının önemli temsilcilerinden biridir. Şiirlerinde felsefî tasavvufun en grift konularını sade ve anlaşılır bir üslupla işler. Döneminin sosyo-kültürel tarihinin en önemli kaynaklarından olan mensur eserlerinde ise; mensubu olduğu tasavvuf ekolünün tarihi ve düşünceleri ile içinde yaşadığı devrin dinî ve ilmi anlayışını yansıtır.

Şiirleri ve mensur eserleriyle edebiyat, din ve kültür tarihi içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Gaybî, siyâsî ve sosyal bakımdan büyük karışıklık ve bunalımlara sahne olmakla birlikte; kültürel ve edebî hayatta canlı ve parlak bir devir olan onyedinci yüzyılda yaşamıştır. Aslen Kütahyalı olup tasavvufî geleneğe sahip bir aileye mensuptur (Kemikli, 1998a). Temel eğitimi, Kütahya müftüsü olarak görev yapan "Müftî Derviş" olarak da bilinen babası Ahmet b. Beşir'den almış, daha sonra, en önemli eseri olan *Sohbetnâme*'de kaydettiğine göre 1059(1649) tarihinde İstanbul'a gelerek Aksaray Oğlanlar Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab etmiştir. İbrahim Efendi'nin 1065(1655)'te ölümünden sonra ailesinin yaşadığı Kütahya şehrine dönerek burada, müridinden tevârüsen aldığı ve kendi içsel tecrübesiyle temellendirdiği **melâmet** düşüncesini neşretmiştir. Bilindiği gibi **melâmet** klasik anlamda bir tekke anlayışındaki **esmâ**, **devrân** ve **zikir** gibi uygulamaların yerine **metafizik** konuları muhtevî **irfânî sohbeti** esas almaktadır. Bu nedenle hem düşünceleri geniş halk kesimine yayılma imkânı bulamamış ve hem de bazı melâmî şeyhleri, irfân sohbetlerinde tasavvuf dili içerisinde **şathıyyât** (türrehât) olarak nitelenen ifadeler serdetmişlerdir. Bu ise, melâmî anlayışa kurulu düzenin ihtiyatla yaklaşmasına ve dönemin dinî anlayışına yön veren

ulemânın eleştirisi ve ithâmına neden olmuştur (Ocak, 1998; Ocak, 1990; Öngören, 1996). Bu durumu, yaptığı faaliyetlere bağlı olarak Kütahya ulemâsı tarafından **zındıklıkla** itham edilen Gaybî'nin hayatında açıkça görmek mümkündür. Her ne kadar, kendisi için "Dîn-i İslâm şer'-i Ahmed mezheb-î Nûmân yeter" (*Akâidnâme*, 27a) dese de ulemânın biçtiği **zındıklık** imajından kurtulamamıştır.

Gaybî kendisine dönük ithamların, tasavvuf diline vâkıf olmadıkları için sohbetlerinde ele aldığı konuları anlayamayan kişilerin, burada sözü edilen konuları alandışı kalan bazı ulemâyâ intikal ettirmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Gerek şahsına ve gerekse mensubu bulunduğu düşünce ekolüne karşı oluşturulan yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için de fikirlerini telif etmiştir. Bu bakımdan o eserlerinde, vücûdun birliği ilkesini benimseyen **melâmet** düşüncesini, ilmi bakış ve sâde bir üslupla ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Gaybî'nin tarafımızdan hazırlanan *Divân*'ı ve bu makalede ele alınacak, olan *Keşfü'l-Gitâ Kasidesi*'nden başka, *Hüdâ Rabbim*, *Tarîku'l-Hak' fi Teveccühi'l-Mutlak*, *Rûhu'l-Hakîka*, *Sohbetnâme*, *Bi'atnâme*, *Risale-i Halvetiyye vü Bayramiyye*, *Mekârimü'l-Ahlak*, *Risâle-i Tuhfetü'l-Uşşak*, *Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd*, *Akâidnâme*, *Mes'ele-i Sülûk*, *Risâle fî Halli'd-Devrân*, *Risâle-i İlm u Amel* ve *Risâle-i Esmâ* isimli eserleri bulunmaktadır.

Şiirlerinde tasavvuf felsefesini ve bu felsefe içerisinde önemli bir yere sahip olan **insan-ı kâmil** nazariyesini açıkça izah ve telkîn eden Gaybî'nin, insanın dünyaya gelişi ve tekrar dünyadan gidiş mâcerâsını ele aldığı devriyyesi bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Gaybî'nin devriyyesi, Türk tasavvuf edebiyatı tarihinde bilinen en önemli devriyelerden biri olmakla birlikte bu güne değin yayımlanmamıştır. Bu konuda bir boşluğu dolduracağımı umduğumuz çalışmada, yayımlanan met-

*Dr., Y.Y.Ü. İlahiyat Fak. Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.

nin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu tür içerisindeki yerinin tespiti için, öncelikle tasavvuf dilinde devir kelimesinin kazandığı anlama işaret edilerek bu anlam çerçevesinde ortaya konan edebî eserlere ilişkin değerlendirmelerin zikredilmesi gerekir.

DEVİR NAZARİYESİ ve DEVRİYYELER

DEVİR NAZARİYESİ

Devir kelimesi; "dönme, bir şeyin kendi mihveri üzerine hareketi, bir şeyin etrafında dolaşma, bir memleketin her tarafını gezip dolaşma, bir şeyin diğerine teslimi, askerî bölük veya takımın teftiş ve güvenlik için dolaşması, zaman ve asır" gibi anlamlara gelmektedir. Kelime, bilim dilinde mantık, felsefe, fıkıh, kozmoloji ve tasavvuf bilimlerinde kavram olarak kullanılmaktadır. Konumuz gereği bu kelimenin tasavvufta ve tasavvuf edebiyatında kazandığı anlama işaret etmeden önce diğer bilimlerdeki kullanımına kısaca işaret etmek mümkündür. Devir, mantık ve felsefede, bir şeyi dolaylı bir şekilde yine kendisiyle târif ve isbat etmek anlamında; fıkıhta, iskat kelimesinin ifade ettiği, ölen bir kimsenin bazı ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi için fakirlere fidye ödemesi sırasında başvuru bir uygulamayı ifade etmek için kullanılır. İslâm kozmolojisinde ise devir, gök cisimlerinin her dönüşüne verilen addır. Yine ilk dönem İsmâiliyye'sinde insanlık tarihini oluşturduğu farzedilen yedili hiyerarşik silsilenin her bir dönemi için kullanılan bir terimdir (Yurdagür, 1994).

Devir kelimesi tasavvuf bilminde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, bazı tarikatlarda dervişlerin dönerek icrâ ettikleri zikir ve semâ'ı ifade etmektedir. İkincisi ise, tasavvuf felsefesinde ontolojik mâhiyet kazanarak bir nazariyeye isim olmaktadır. Nakşîlik ve Melâmîlik dışında kalan tasavvuf ekollerinde var olagelen dönerek yapılan zikir, daha çok devr kelimesiyle aynı kökten gelen devrân ve deverân kelimeleri ile ifade edilmektedir (Kemikli, 1998c). Fakat tasavvuf felsefesinde kullanıldığı anlamda devir kelimesi, varlıkların Hak'tan gelişini ve tekrar ona dönüşünü açıklayan tasavvufî bir nazariyedir. Esâsen semâ ve devrân da Hak'tan gelip ve yine O'na gidişi sembolize eder. Tasavvuf şiirinde meleklerin arş, hacıların Kâbe ve gezegenlerin güneş etrafında dönmeleri de devran mefhûmuyula ifade edilmektedir. Gaybî'nin ifadesiyle, Cennet'teki tâvuslar gibi feyz-i aşk ile raks edenler vahdâniyeti idrâk edeceklerdir. Nitekim vahdet bir denizdir, nasıl ki nehirler döne döne denize kavuşuyorlarsa, "âşikân" da döne döne vahdeti müdrîk olacaktır (Kemikli, 1998b: 208-209,277). Dolayısıyla devrân, insânın mânevî mîrâcını (can mirâcı) gerçekleştirip rûhun yeniden aslı

vatanına dönmesini te'min eden devr nazariyesiyle birlikte düşünülebilir.

Âlemin nasıl meydana geldiği, mevcûdâtın nasıl bir kânûna uyduğu, nasıl düzene girdiği ve şekilsiz olana kimin şekil verdiğini araştırmak felsefenin en temel konularındandır. Felsefenin ilgi alanına giren pek çok konuda olduğu gibi bu hususta da mutasavvıf düşünürler (muhakkikler) imâl-i fikr etmişler, Varlığın parçalanmaz bir bütün olduğu anlayışından yola çıkarak yaratılış düşüncesine ilişkin görüşlerini temellendirmişlerdir (Nasr, 1985; Kılıç,1995; İzutsu, 1995; Schuon, 1996). Mutasavvıf düşünürlere göre, mutlak varlıktan tecelli sûretiyle ayrılan bir nesne, çeşitli değişim safhalarından geçtikten sonra varlıkların en süflîsi olan madde mertebesine kadar iner. Sonra yükselmeye başlayarak yine çeşitli merhalelerden geçer ve geldiği noktaya ulaşır. Bir başka ifade ile; maddî âleme intikâl eden ilâhî nur, önce cansızlar âleminde tecelli eder, sonra sırasıyla nebât, daha sonra hayvan, en sonunda da insan şekline bürünür. Mutasavvıfların sudûr, tecelli ve taayyün kelimeleriyle tanımlaya geldikleri bu düşünceyi, bazı bilim adamları İslâm düşüncesinde evrim anlayışının kaynağı olarak görmüşlerdir (Ateş, 1975: 127-146; Yakut, 1993: 53-78).

Konunun bir başka izâhu da şu şekilde yapılmaktadır: Başlangıçta mutlak varlıktan ayrılan ilâhî nur, sırasıyla "akl-ı küll" (taayyün-i evvel), "ukûl-ı tis'a", "nüfûs-ı tis'a", "tabâyi-i erbaa" (dört mizac), "anâsır-ı erbaa" (toprak, hava, su ve ateş) ve oradan da toprağa kadar inmiştir. İşte bu merâtib, "mebde" (başlangıç) veya "kavs-i nüzûl"dür. Akl-ı küll, yaratıcı kudretin aktif kâbiliyeti olup "nefs-i kül" denilen pasif kâbiliyeti meydana getirmiştir. Akl-ı kül ve nefsi külden "eflâk-ı tis'a" (dokuz gök), "tabâyi-i erbaa" (dört mizac) ve "anâsır-ı erbaa" meydana gelmiştir. Eflâk-ı tis'a ve anâsır-ı erbaanın birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmiştir. Bu oluş içerisinde insân en son ve en mükemmel varlık olduğundan, en yüce mertebeye yer almaktadır. Bu nedenle insân, en son durak kabul edilmiştir. Bütün bu mertebelerden sonra toprağa inmiş olan ilâhî nur, aynı sırayı takip ederek topraktan madene, madenden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insâna ve insândan da insân-ı kâmile geçmek sûretiyle, ilk geldiği yere, yani **mutlak varlığa** ulaşır. Bu ikinci devreye "maâd", "suûd" (son) veya "kavs-i urûc" denilmektedir.

Mutlak varlıktan insana kadar süren devrin elli bin yıl içinde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Onların bu husustaki temel referansı, "Melekler ve ruh, mikdân elli bin yıl süren bir gün içinde ona çıkarlar." (Meâric, 4) âyetidir. Gaybî de bir risâlesinde bu husûsu şu şekilde izâh etmektedir: "Kenz-i mahfî olan zât, hâkden ma'den, ma'denden

nebât andan hayvân andan: insân-ı kâmile gelince olan devrât-ı kesîresi kim elli bin yılda ancak olur, amma mevkûfdur" (Mekârimü'l-Ahlâk, 23a). Dolayısıyla insanın yaratılışına ilişkin tasavvufî düşünce, yaratılışın bir tekâmül izlediği noktasında odaklanır. Her ne kadar Türk edebiyatında devriyeler konusunda ilk incelemeleri yapan Rızâ Tevfik'e göre, devr nazariyesinin temelini Eflatun'un varlıkların Allah'tan gelmesi anlamına gelen hazarât (zuhûr) nazariyesi oluşturursa da (Yaman, 1993), devir nazariyesinin İslâm dünyasında ilk defa ortaya çıkışında İhvân-ı Safâ'nın rolü olmuştur (Nâsr, 1985: 61-63). Kezâ İbn Miskeveylî ve İbn Sinâ gibi düşünürler de kozmik öğretilerinde bu nazariyeye temel teşkil edecek fikirler serdetmişlerdir. Bu itibarla mutasavvıfların nazariyesinin mebd'e (başlangıç, nüzûl) kısmına dönük izahatlarda Eflatuncu bir görüş hâkim olsa da bu görüşün daha önceki dönemlerde müslüman filozoflar tarafından İslâm kültür ve anlayışına muvâfık olarak temelendirildiği gerçektir (Bkz. Kılıç, 1995: 97vd).

Öte yandan bazı araştırmacıların da açıkça ifade ettiği gibi, devir nazariyesi ilk bakışta tenâsüh inancını çağrıştırmaktadır. Özellikle tenâsüh düşüncesine kâil olan bazı Bektâşî ve Alevî şairlerin devriyelerinde tenâsüh inancına yer verilmesi, mutasavvıfların tenâsüh, hulûl ve ittihâd inancını benimzedikleri fikrini doğurmuştur (Uzun, 1996: 491). Sun'ullâh-ı Gaybî de yaşadığı dönemde devriyyesi ve varlık düşüncesini işlediği şiirlerinden dolayı tenâsüh, hulûl ve ittihâd inancına kâil görülmüş; bu görüşün yanlış olduğunu, şiirlerinin hiçbir zaman tenâsüh ve hulûle müstenid okunamayacağını, ancak ittihâd fikrinin tasavvuf dilinde bir mertebeye olan "cem" makâmıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Bkz.. Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-ittihâd). Esasen tenâsüh inancında insânın tekrar dünyaya geldiğine, hatta insan rûhunun hayvana ve kimi zamanda hayvandan insana geçmesine inanılırken (Çetin, 1995; Gölcük 1997), devir nazariyesini benimseyenlerde böyle bir anlayışa rastlanmamaktadır. Fakat bazı Bektâşî şairlerin yazdığı devriyyelerde görülen tenâsüh inancına ait işaretler ayrı bir çalışma konusudur.

Devir nazariyesinin temelinde "herşey aslına rucû eder" düşüncesi yatmaktadır. Nitekim konuyla ilgili olarak zikrettikleri "Biz Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz." (Bakara, 156) âyetini, "İş O'ndan başladı yine O'na döner." cümlesinin ifade ettiği biçimde anlamışlardır. Pek çok mutasavvıf yazar ve şair konuyu çekirdek metaforu ile izah etmektedir. Bu izahlardan birini Rızâ Tevfik Muhammed Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî'nin Kenzü'l-Hakâyık ve Keşfü'd-Dakâyık adlı eserinden şu şekilde nakletmektedir: "Ey dost semere şecerde kâin ve derc olduğu halde ne derler ulemâ ana?

Adem derler; çün zâhir ola ana zuhûr derler. çünki yine dırahtla ola rucû derler. Pes ezel semerenin şecerde olduğudur, ebed râcî'dir. Pes Muhammed'in Hüdâ'dan geldiği ezel olur ve yine Hüdâ'ya gitmesi ebed olur. Semerenin şecerde temekkünü ademden ibarettir." (Uçman, 1993). Bu metaforu kullanan şairlerden biri olan Gaybî de meyvenin aslının çekirdek çekirdeğin aslının da meyve olduğu düşüncesini işlemektedir.

Mîvenin aslı dırahtdur hem dırahtın aslı ol

Anun için emr-i devri var didiler ahfiyâ

Daha çok ontolojik bir izah olarak görülen devir nazariyesinin etik düzlemde ele alınması da mümkündür. Bu hususta temel belirleyici unsur, mutasavvıfların insan telakkisidir. Mutasavvıflara göre mevcûdât tek tek Cenâb-ı Hakk'ın bir sıfatına; "eşref-i mahlûk" olan insan ise, mutlak varlığın bütün sıfatlarına, yani doğrudan doğruya zâtına mazhardır. Mutlak zât insânda tecellî edinceye kadar basitten mükemmele doğru bir seyir takip eder ve yaratılmışlardan geçerek adetâ süzülüp gelir. İnsan, insan olarak bu âleme gelmeden önce "ata belinde ve ana rahminde" bir parça sudan ibarettir. Ana ve babanın vücudundaki o su, onların gıdalarından meydana gelmiştir. Şu halde insan menî hâline gelmeden önce, maddî bakımdan kâinatta dağınık halde durmakta, her zerresi ayrı bir varlıkta bulunmaktadır. Bu nedenledir ki insan küçük âlem olarak tanımlanmış, âlemin özü (zübde-i âlem) ve kâinatın hulâsası olarak kabul edilmiştir (Düzen, 1991). İşte insan en güzel bir kıvamda yaratıldıktan sonra süflî bir âleme gönderilmiştir (Tîn, 4-5). İnsân, bu süflî âlemden kurtulup tekrar aslı vatanına dönecektir. Bu da ancak varoluş sürecinde yaşanan tenezzül mertebelerinde olduğu gibi yeniden aslı vatana dönüşte terakkî makamlarını aşmakla mümkün olacaktır. Bu durum da insân-ı kâmil nazariyesi ile izah edilmektedir. Burada söz konusu edilen nazariyeyi mutâlâa edecek değiliz. Şu kadarının söylemek gerekir ki, bu nazariyeye göre, en sonunda insân şeklinde tecellî eden ilâhî nur, böylece manevî mirâcını gerçekleştirip visâl-i Hakk'ı gerçekleştirerek tekrar geldiği yere varmış olur (Nesefî, 1997: 22-25). Bu devir veya dönüp dolaşıp tekrar aynı noktaya geliş hadisesi mutasavvıflar tarafından 360 derecelik bir daireye benzetilerek; vücûd-i mutlaktan bu içinde yaşanan evrene gelinceye kadar geçen süreyi kapsayan kısma kavs-i nüzûl, süflî kabul edilen bu evrenden tekrar vücûd-i mutlaka varıncaya kadar geçen zamana da kavs-i urûc adı verilmiştir (Uçman, 1993; Uludağ, 1994). Dolayısıyla devr, rûhî tekâmül ve ahlâkî olgunlukla tahakkuk edecektir.

Ne sûret huyı kesb itdünse bunda

Tamâm olunca devrün hep gezilir

(Kemikli, 1998: 41/2)

Hüsni ü hulki ma'rifet tahsil iden 'âriflerün

Devr-i dâ'im cennet içre gördüğü zîrâ budur

(Kemikli, 1998: 43/21)

DEVRIYYE

Devir nazariyesini anlatan şiirlere devriyye denir. Devriyeler, devir nazariyesinin daha ziyâde Türk tasavvuf edebiyatı ve halk edebiyatına ait değişik nazım şekilleriyle ifade edilmesinden meydana gelmiştir. Bununla birlikte az da olsa klasik Türk şiirinde bu nazariyeyi işleyen gazel ve kaside nazım şekliyle yazılmış metinler bulunmaktadır (Uzun, 1994).

Dörtlükler halinde kıt'a şeklinde veya kaside tarzında yazılan devriyelerin destan, koşma, nefes ve ilâhî şeklinde olanları da vardır. Bilinen yegane mensur devriyye Niyâzî-i Mısrî'nin Risâle-i Devriyye'sidir (Bkz. Güzel, 1983). Devriyeler işledikleri konulara göre ikiye ayrılmaktadır: Bunlardan kavs-i nüzûl'ü anlatanlara ferşiyye, kavs-i urûc'u anlatanlara ise arşiyye adı verilmektedir. Ferşiyyelerde mutlaktan ayrılarak âlem-i süflîye geliş, arşiyyelerde ise dünyadan tekrar yüce âleme doğru yapılan seyâhat anlatılmaktadır. Üsküdarlı Hâşim Baba (ö. 783)'nın Devriye-i Ferşiyye'si ferşiyyelerin, ünlü mutasavvıf ve şair Niyâzî-i Mısrî (ö. 1694)'nin Devriye-i Arşiyye'si de arşiyyelerin en tanınmış örnekleridir.

Devriyelerde anlatım esnasında şâir, bütün devreleri çoğu kere kendi mâcerâsı olarak anlatır. Bu durum Onay'(1996: 233-238)m ve Dilçin'(1997: 348-351)in kitaplarına aldıkları Hüsni'nin devriyyesinde açıkça görülmektedir. Hüsni, kavs-i urûc'u tasvîr eden devriyyesinde konuyu bütünüyle kendi öyküsü olarak anlatmaktadır.

Ak süt iken kızıl kana karışıp

Emr-i Hak'la coşup cevâna geldim

Mâ-i câri gibi akıp yarışıp

Katre-i nâçizde ummâna geldim

(Onay, 1996:233)

Esasen urûc, bazı mutasavvıf şâirlerin ifadesiyle cân mi'râci, kesbidir; insan, irâdesi ve kararlılığı oranında bu seyri tamamlamaya çalışacaktır. Fakat nüzûl tamamıyla tecelli ve sudûrdan ibarettir. Bununla birlikte ferşiyyelerde de özellikle Gaybî'nin mürşidi olan Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin devriyyesinde olduğu gibi şâir âdetâ

kendi yaratılış öyküsünü özetlemektedir. İbrahim Efendi'nin söz konusu devriyyesi şu beyitlerle başlamaktadır:

Hak der ki Kenz-i mahfiyem âlemde pinhân olmuşam
Zât'im münezzehtir velî isimle insân olmuşam

Zât'im ile Zât'imdayım vasfımla âyâtımdayım
Sun'imda isbâtımdayım hem cism hem cân olmuşam

Hem gevher hem kân benem hem arş hem Rahmân benem
Hem sûret hem cân benem hem in hem ân olmuşam

Müdrîk olan müdreğ olan hem derk hem idrâk olan

Hem çarh hem eflâk olan gerdûnda gerdân olmuşam

(Tansel, 1969: 193)

Vahdet-i vücûd anlayışına sahip olan şâirler, diğer şiirlerinde olduğu gibi devriyelerde de sembolik bir dil kullanmışlardır. Fakat halk için yazılan devriyelerde çoğunlukla insanın ana rahmine düşüşünden başlayarak ölümüne kadar, hatta ölümünden sonraki bazı safhaları da içine alan bir anlatımla karşılaşılmaktadır. Bu manzûmelerde, ana rahmine düşme anından itibaren kişinin başına gelecek olan maddî ve manevî sıkıntılara işaretlerle dünya hayatında bunlardan kendini korumanın veya kurtulmanın yollarını anlatan devriyeler de yazılmıştır (Uzun, 1994). Onay'ın da işaret ettiği gibi daha çok nüzûl devresini anlatan devriyeler yazılmıştır (Onay, 1996). Bu da urûc'un pek nâzik bir tasavvufî mesele olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca Bektâşî ve Alevî şâirlerin devriyelerinde İslâm inancına aykırı bir anlayış olan tenâsüh, hulûl ve ittihâda düşüldüğü, sünni mutasavvıfların manzûmelerinde ise bundan dikkatle kaçınıldığı görülmektedir (Uzun 1994).

Devriyelerin diğer bir çeşidini de bir tarîkata girişi anlatan devriyeler oluşturur. Özellikle Bektâşîler'de bir bakıma nüzûl ve suûd olarak görülen ve "yola giriş" anlamına gelen "teslim ve ikrân" anlatan devriyeler vardır. Bu hususta Şâhî'nin, Kurbanlar tığlanıp gülbân çekildi/ Gaflet uykusundan uyana geldim/Dört kapı sancağı anda dikildi/Can baş fedâ edip kurbana geldim" kıtasıyla başlayan devriyyesi önemli bir örnektir (Onay, 1996: 241-242). Çankırlı Mefhârî'nin devriyyesi de bu tür devriyelerdendir. Buna ilave olarak, bazı mutasavvıf şâir ve yazarlara ait olan tasavvufnâme ve vahdetnâme isimli manzum ve mansur eserlerin de devriyye olarak değerlendirilmesi mümkündür. Buna örnek olma bakımından Muslihiddin Vahyî-i Şabanî'nin Mirâcü'l-Beyân (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz, Ank. 1999) isimli mesnevîsini zikretmek mümkündür.

Bildiğimiz kadarıyla Türk edebiyatında devriyeler konusunda derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda bilinen ilk araştırmalar, Rızâ Tefvîk'e aittir. Rızâ Tefvîk C. Clément Huart'la birlikte hazırladıkları *Textes Houroufis* (Leyden, 1909) adlı kitabın içinde yer alan "Étude sur la Religion des Houroufis" adlı incelemesinde Hurûfilik doktrini çerçevesinde ana hatlarıyla devir nazariyesini ele alır. Burada Sun'ullâh-ı Gaybî ve Hâşim Baba'nın devriyelerinden bahseder. Ayrıca Gaybî'nin "Bu sûretler kamu bir bir bozular" mısra'ı ile başlayan ilâhîsini devriye örneği olarak zikrederek tahlil eder (Rızâ Tefvîk, 1999: 249-252). Konu üzerindeki inceleme ve araştırmalarını devam ettirerek bir kısım makalelerini Peyâm-ı Edeb'de neşreder (Bkz-Rızâ Tefvîk, 1982; Uçman, 1993). Daha sonraki dönemlerde halk edebiyatçıları ve bazı edebiyat tarihçileri devir konusuna kısaca işaret etmişlerdir. Fakat yayınlanan Türkçe devriye örnekleri pek fazla değildir. Ahmed Yesevî (Uzun, 1996), Yunus Emre (Tatçı, 1990/1: 305-308), Şi'ri, Harâbî, Üsküdarlı Hâşim Baba, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (Tansel, 1969), Niyâzî-i Mısri (Güzel, 1983), Sun'ullâh-ı Gaybî, Abdulahad Nûri, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rûmî, Pir Sultan Abdal, Yeksânî, Necmî, Çankırılı Mefhârî, Hüsnî, Neyzen Tefvîk (Gözpınarlı, 1963: 79-81), Rızâ Tefvîk (1949:277-280), ve Ahmet Talat (Onay, 1996: 243-245)'in devriyeleri vardır. Bunlardan başka, pek fazla bilinmeyen bir devriye de şiirlerinde Celâl mahlasını kullanan Süleyman Celâleddin'e aittir. Tasavvuf edebiyatı alanında yapılacak inceleme ve araştırmalar, bilhassa cönk ve mecmu'â inceleme ve metin eksikliğini çalışmaların neticesinde yeni devriye metinlerine ulaşılması ihtimal dahilindedir.

GAYBÎ'NİN DEVRİYYESİ

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin devriyesi, Kasîde-i Keşfü'l-Gitâ ismiyle bilinmektedir. Kasîde-i Keşfü'l-Gitâ, şairin en tanınmış eseridir; bazı müstensihler tarafından Divân-ı Gaybî'nin başına veya sonuna konulduğu gibi, çoğu kere de Divân'dan ayrı bir eser olarak görülmüş; daha çok tasavvufî risâlelerden oluşan çeşitli mecmu'alarda Kasîde-i Gaybî, Kasîde-i Devriye-i Keşfü'l-Gitâ ve Kasîde-i Mübâreke-i Keşfü'l-Gitâ gibi isimlerle müstakil olarak alınmıştır. Gerçekten de şair ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar incelendiğinde, onun en çok bilinen eserinin Keşfü'l-Gitâ olduğu görülecektir. Bu kaynaklardan birinde eser şu şekilde tanımlanmıştır: "Kemâlât u kerâmât-ı aynâniyye sahibi bir zât-ı âlidir. Keşfü'l-Gitâ nâm toksan tokuz esmâ-ı ilâhiye'ye mükâbil toksan tokuz

beyti vardır ki, içinde esrâr-ı âlem ü ednâ keşf etmiştir. Şerîf temsîlât ve latîf ta'rifâtı ile mir'ât-ı âlemi ve âlemde mün'âki'a olan sûret-i âdemi ve istilâhât-ı süver-i eşyâyı izâh etmiştir." (Bahru'l-Velâye, 174b)

Gaybî'nin devriyesi, felsefî tasavvufun en önemli konularından biri olan yaratılış ve devir nazariyesinin bütün inceliklerini içinde bulundurmaktadır. Şair Vücûdun birliği düşüncesinden yola çıkarak, görünenin birer "hüviyet"den ibarettir olduğu ve Hudâ'dan başka bir şeyin olmadığını ifade ederek kasidesine başlamaktadır. Vücûd tekdir; ancak o vücûdun görünen (zâhir) ve görünmeyen (bâtın) yönü vardır. Zaman ve mekandan münezzele olan yegâne mutlak Vücûdun, bu görünen ve görünmeyen yönü itibarıyla bir zaman ve mekân zemine sahip olduğunu işaret etmektedir. Esasen başlangıç (evvel) ve son (âhir) i'tibârîdir. O mutlak vücûd, başlangıçsız (ibtidâ) ve sonsuz (intihâ)dur. Bütün bu mevcûdât (hâdis) Hakk'ın birer tecellisinden başka bir şey değildir. Ancak O'nun tecelli ettiği şey için zaman ve mekân ifade eden terimler kullanılmaktadır. Varlık hakkında, adetâ hapsedilmiş olan hakîkatın öğrenilmesine dönük olarak yazıldığı ifade edilen bu kaside ile şair, gizli olan sırları keşfettiği inancındadır.

Gaybî hakkında "pek muhtasar ve pek sarîh Türkçe bir manzûmeye bütün bir felsefe dercedebilecek kadar bir kudret gösteren" bir şair olduğu değerlendirilmesini yapan Rızâ Tefvîk, devriye ile ilgili olarak ta şu mutâlaayı yapmaktadır: "Bu mevzun kaside selâsetten mahrum olduğu gibi ifadece de hayli kusurludur. Gaybî Baba iyi nâzım değildir. Fakat bu felsefeyi ondan iyi bast eden Türk şairi bilmiyoruz. Onun için tarih-i felsefe itibarıyla bu eser pek mühim bir vesika teşkil ediyor" (Uçman, 1993: 203) Yine şair hakkında Sefîne-i Evliyâ isimli eserinde önemli bilgiler veren Hüseyin Vassaf, bir mecmu'adan Keşfü'l-Gitâ hakkında okuduğu şu değerlendirmeleri nakletmektedir: "Gaybî hazretleri devri fitriyyeyi ve kemâl-i insâniyyeti âsar ve eş'ârında mevzû-ı bahs eder. Şöyleki: Bu mevcûdât kendini idrâk edebilecek bir halde değildi. O rûh-ı âlem her sûrette tecellî ederek ikmâl-i devr edince, nihâyet insân sûretinde cülve-i cemâlini gösterdi. "İstiva" bu demektir. Tecellî-i insân-ı devr tamam oldu, durdu." İstivâ"etti. İnsânın vücûdu "arş"tır. Kelâm, akıl ve idrâk kemâliyle insân-ı devr göründü ve zuhûr etti. Binâenaleyh kenzi mahfî âşikâr olmuş oldu. Yani kendini idrâk edip bilmek isteyen tabiat-ı külliyye, terf-i kuvâ ederek insânı vecde getirince, insânın akl ü idrâki sayesinde kendini de bilmiş, tanımış oldu, denmektedir.

Kuvâ-yı tabiyyenin böyle bir insân vücûda getirecek sûrete toplanması "haşr"dır. Mevt-i zâhirî ile fenâ-pezîr

olup da eczâ-yı bedeninin yine tabiat-ı câmideye rucûu da "neşr"dir. O halde insân sahîhan hilkatte maksûd-ı yegânedir, maksûd-ı aslıdır. Adetâ ağacın meyvesi gibidir. Meyve nasıl bütün bir ağacın kâbiliyyetini câmi' ise "nüshâ-i kübrâ" ve "berzâh-ı câmi" olan insân dahi bütün şu kâinât-ı maddiyenin zübdesidir, özüdür. Akıl ve idrâki itibariyle de kulağıdır, gözüdür. Adî ve şâkî adamlar ham yemişe benzerler. Kâmiller olgun yemiştir. Ondan tekrar bir ağaç vücûda gelebilir ve binlerce yemiş verir. İnsândan koca bir kâinât çıkar. Cennet ve Cehennem. Arş ve Kürsî hep ondadır. Tabîî, çekirdekten ağacın, ağaçtan çekirdeğin peydâ olması da "devr" demektir. Tabiatta bütün bu kevn ü fesâd, bir insân-ı kâmil yetiştirmek içindir." (Sefîne-i Evliyâ, II : 298/1). Gaybî'nin devriyesini açıklayıcı en önemli döküman olan Vassafın naklettiği bu değerlendirme, şairin şiirinin felsefî temellerini de ortaya koymak bakımından önemlidir.

Tarafımızdan tesbit edilen ve incelenen Keşfü'l-Gitâ nüshaları şunlardır: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 3350/1; Konya Mevlana Müzesi Gölpınarlı Yazmaları, nr.110; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Ef. (Süleymaniye-Bölüm), nr 2673; Süleymaniye Ali Nihat Tarlan, nr. 84/1 ve 80/40; Süleymaniye Es'ad Ef., nr.3543/11; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.2593/4; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.2630/3; Süleymaniye Halet Ef, nr.70/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.3910/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.3331/2; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 3600/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2673/10; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2673/17; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2848/3; Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, nr. 892/2; Topkapı Müzesi Yazmaları nr. Y.Y. 716 (79b-81b); İ.Hakkı Konyalı Kütüphanesi, nr. İst.1317(Hat Sanatları Müzesi Kitapları, eski nr. 189); İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları Yeni Bağışlar (Belediye Yazmaları- Bölüm) . nr. K.578; Belediye Yazmaları Muallim Cevdet, nr. K 344/3; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 59/16; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 291/3; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 299/2; Yapı Kredi Kt. Yazmalar, nr. B 29/2; A.Ü.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr.EY 0284, 2b-4a.

Daha önce yaptığımız Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı İnceleme-Metin isimli çalışmada Keşfü'l-Gitâ'yı dîvân'ın bir parçası olarak görmüş ve hazırlanan dîvân metninin başına almıştık. Burada ise, söz konusu edilen çalışmada edisyon kritik (edition critique) yoluyla oluşturulan Keşfü'l-Gitâ'nın sadece metin kısmını veriyoruz.

KASİDE-İ KEŞFÜ'L-GİTÂ

- 1 Bir vücûddur cümle 'eşyâ 'ayn-ı 'eşyâdur Hudâ
Hep hüviyyetdür görinen yok Hudâ'dan mâ-'adâ
- 2 Lîk vardur ol vücûduñ bâtını vü zâhiri
Pes bu hüviyyetden olur evvel ü âhir aña
- 3 İ'tibârîdür vücûda evvel ü âhir dimek
Bir ehaddür ol ki 'ayn-ı ibtidâ vü intihâ'
- 4 Evvel âhir farz idersek böyledür bu yohsa ki
İbtidâsuz intihâsuz böyledür bu sermedâ
- 5 'Ayn olan şeyde ne mümkün evvel ü âhir dimek
Şâhid-i kâfi kelâm-ı Hakk'daki lafz u edâ
- 6 Bu vücûduñ bâtınıdur ol kadîm-ı rûh-ı Hak
Hep tecellî-i Hudâ'dur hâdis olan zâhirâ
- 7 Bâtın-ı 'âlem teneffüs itmek ister zâhirâ
Müstecin olan hakâ'ik tâ ki bula rûşenâ
- 8 Âlem-i cândan takâzâ kopdı zât-ı 'aşkına
Ekmel-i sûrette kendü hüsnini seyr ide tâ
- 9 Lâ-cerem düşdi sefer bu iktizâ ola tamâm
Kenz-i mahfi feth olup mekşûf olan sırr-ı 'amâ
- 10 Geldin 'imdi zât-ı Hak kim bâtın-ı 'âlem durur
Kenz-i mahfisini zevk it gör nice eyler güşâ
- 11 Sûret-i Âdemde olmuş idi mestür sırr-ı Hak
Hubb-ı zâtı kopdı Hak'dan mürtefi' ola hafâ
- 12 Ya'ni bir kuvvet ki ol 'ayn-ı nefesdür ma'nide
Kopdı 'âlemden 'urûc ide bulunca tâ likâ
- 13 Eşfel u a'lâyı seyr idüp merâtib kat' ide
Cümleye câmi' olup hâsıl ola cümle ginâ
- 14 Âlem-i süfli ki 'arşdur anı menzil eyledi
Bulmadı anda murâdın eyliye zevk ü safâ
- 15 Geçdi 'arşdan çıkdı kürsiye bu kez menzil bula
Anda dahi bulmadı kendin aradı câ-be câ
- 16 Geldi heft eflâke çıktı anı dahi seyr idüp
Anda da bulmadı kendin nice olsun dil-güşâ
- 17 Unâuriyyâta bu kez geldi yüzini tutdı ol
Anda dahi yüzini göstermedi ol dil-rübâ

- 18 Kodî Ânu dahi geçdi ma'dene menzil diyü
Bulmadı anda özin gerçi kim itdi çok recâ
- 19 Kodî ânı dahi geldi menzilin itdi nebât
Bulmadı kendini tâ kim ola ol câna gidâ
- 20 Bulmadı anlarda özin geldi hayvân mülkine
Bunda bulsaydı özini cânın eylerdi fedâ
- 21 Âkibet bunca menâzil geçti kendin bulmadı
Geldi insâna görindi ol cemâl-i cân-fezâ
- 22 Neş'e-i âdemdür ancak nefhaya kâbil vücüd
Rûh-ı Hak'dur nutk-ı âdem dimedi mi rûhunâ
- 23 Âdemide hâsıl oldu çün kemâl-i tesviye
Arşına pes Hak ta'âlâ andan itdi istivâ
- 24 Âşikâre oldu saña 'âlem-i 'ulvî nedür
Çün ki âdemde yüzün gösterdi Zât-ı Kibriyâ
- 25 Âlem-i 'ulvî odur kim anda 'akl ü 'ilm ola
Âlem-ı süflîde nutk u sûrete yokdur nevâ
- 26 Âlem-i 'ulvî dinen bil 'âlem-i süflîdedür
Âlem-i süflî hakikat 'âlemi alâ'l-'ulâ
- 27 Mâ-hasal 'âlem kamû âlât-ı âdemdür hemân
Hep 'amel mazharlarıdur yok birinde 'ilme câ
- 28 Cümlesiniñ yok şu'urı kâr-ı mâhsûsı durur
Kâdir olmaz bir nefes kim kârını ide hebâ
- 29 Kudret-i külliyyenüñ mazharlarıdur hep bular
Her ne kâra mazhar ise hidmetin eyler edâ
- 30 Encüm ü eflâk 'anâsır kim cevâhir olmasa
Sırr-ı Hakk'ın seyri beyhûde olurdu câ-numâ
- 31 Anıñ için seyr ider kim zâhir ola her kemâl
Hep lezâ'iz hâsıl olsa cümleye feyz-i 'atâ
- 32 Âdeme gelmezden evvel câmi'iyet yoğıdı
Enfûs u âfâkı câmi' var mı böyle bir binâ
- 33 Âlem-i kuvvetde her bir nesne kim mevcûd idi
Âdeme geldükde fi'le geldi bî-çün ü çırâ
- 34 Görme misin nutk-ı sûretvanı hiç bir gayride
Âdemide zâhir oldu hep kemâlât-ı Hudâ
- 35 Cümleten e'smâ'ı câmi' nüşhadur zâtuñ senüñ
Zât-ı Hak'dan şâmna nâzil degül mi küllihâ
- 36 Hayy-ı 'âlemsüñ ki zâtuñ bahş ider her dem hayat
Âşiyân-ı 'âleme sensüñ bilürsün ol humâ
- 37 Kalb-i 'âlemsüñ ki 'ilmüñ cümleye olur muhîf
Nûr-ı 'ilmüñ olmasa 'âlem olurdu kabkara
- 38 Şâh-ı 'âlem zıll-ı Hak'suñ cümle kudret sendedür
Cümle eşyâ emrine oldu musahhar şâh-ı mâ
- 39 Âlemüñ sensüñ murâdı hep irâde sendedür
Zâtuñ ile hâsıl oldu 'âleme hep mâ-yeşâ
- 40 Nutk-ı 'âlemsüñ ki 'âlem buldu nutkundan vücûd
Nutm-ı cân-bahşiñüz 'âlem bir şecerdür güyiyâ
- 41 Ayn-ı 'âlemsüñ ki 'âlem gördi sende vechini
Dide-i hak-bîniñ ile seyr olur hüsn ü behâ
- 42 Âlemüñ sensin kulağı olmasayduñ sen eger
İşidilmezdi kalurdu nutk ile savt u sadâ
- 43 Bu yedi esmâyı bil esmâ-ı zâtiyye durur
Anın için âdemîye eylediler intimâ
- 44 Mecmâ'ü'l-bahreyn-i Haksın vâcib imkan sendedür
Sensün ancak müsta'id zât u sıfâtına fezâ
- 45 Nûr-ı Hak'sın senden olur cümle eşyâ pertevi
Ây u gün secde iderler nûrına subh u mesâ
- 46 Kiblesisin on sekiz bin 'âlemin ey zât-ı pâk
Saña istikbal iderler cümle-i şâh u gedâ
- 47 Secde-gâh-ı 'âlem olduğına bu hüccet yeter
Secde eyler miydi sana kudsiyân-ı pür-ziyâ
- 48 Cân-ı 'âlemsin libâs-ı âdemide sen bu gün
Kadrini fehm eylemezsen sâyılursın çârpâ
- 49 Mâ-hasal sensüñ hemân bu cümle 'âlemden garaz
Fırsatı fevt eyleme ol sen senüñle âşinâ
- 50 Bir şecer farz idelüm başdan başa bu 'âlemi
Fehm idevüz tâ murâdımız murâd üzre dilâ
- 51 Gerçi bu temsîlimüz eb'âd görünür eb'ada
Cân ile dilden kabul eyler velâkin akrabâ

- 52 Bu dıraht-ı 'âlemiñ zemîni 'arşdur şöyle bil
Peñesidür kürsi vü sâki oldılar yedi semâ
- 53 Nâr u bâd u âb u hâk oldı misâl-i hâlleri
Hem mevâlid-i selâse berg-i gül mîve şehâ
- 54 Dâ'ıye dūşdı nevâya kendü zatuñ görmeğe
Bâtınundan kopdı nâçâr kuvvet-i neşv ü nemâ
- 55 Geldi hâke anda dâhi bulmadı kendözünü
Gitdi sâka tâ ki anda derdine ide devâ
- 56 Olmadı sâkdan dahi derdine merhem 'âkibet
'Azm-ı şâh itdi ki bula hasta cânına şifâ
- 57 İrmedi şâhdan murâda yaprağa tutdı yüzüñ
Hem çiçek ile geçürdi arada çok mâ-cerâ
- 58 Âkibet buñları terk eyledi geldi meyveye
Gördi kendüyi tamâmen zâtuna itdi senâ
- 59 Bildi vü buldı vü gördi kendü kendüyi tamâm
İlm-i 'ayna 'ayn-ı Hakk'a irdi temme'l-iktizâ
- 60 Çün kemâle ire mîve hatm olur anuñ işi
Mîve-i âhar tekâzasına düşer iştiyhâ
- 61 Böyledür hâl-i mürekkeb 'âkibet fâni olur
Ma'nide amma fenâsı oliser 'ayn-ı bekâ
- 62 Sûret-i misliyyesinde cilve eyler ol yine
Devr-i dâ'im bu tecellî üzre olur rû-nümâ
- 63 Sanma anı kim tecellisinde tekrar eyleye
Nev-be-nev her neş'eden eyler tecellî dâ'imâ
- 64 Zât-ı vâhiddür tecellî eyliyen her neş'eden
Zât-ı mâ birdür eğerçi bî-nihâyetdür inâ
- 65 Her inânuñ rengine göre olur ol munsabiğ
Kâbınuñ rengini tutar fi'l-hakîka levn-i mâ
- 66 Müfredât olur mürekkeb hem mürekkeb müfredât
Bu tahavvüldür görineñ gâh bekâ vü gâh fenâ
- 67 Meyvenin aslı dırahtdur hem dırahtuñ aslı ol
Ânuñ için emr-i devri var didiler ahfiyâ
- 68 Aslı fer'üñ fer'i asluñ 'ayındur gayrı değül
Biri icmâl biri tafsîl görünürler sûretâ
- 69 Bu vücûduñ bâınıdur cevher-i evvel dinen
Seyr ider a'râzını ol nitekim seyr-i nevâ
- 70 Cevherüñ her mazharında bir zuhûr-ı hâssı var
Cümlesi câmi' zuhur-ı âdemi aksa'l-kazâ
- 71 Mazhar-ı 'âlem sıfatdan kudret izhâr eyledi
Mazhar-ı âdem sıfat u zâtuna oldı revâ
- 72 İster iseñ bak dırahta gör sıfatuñ mîventüñ
İster iseñ mîveye bak zâtına eyle salâ
- 73 İster iseñ 'âleme bak kudretini gör anuñ
İster iseñ âdeme bak zâta eyle iktidâ
- 74 Bâğ-bân-ı dehre lâzım mîve-i âdem durur
Müsmür olmyan dırahta bâğ-bân virmez behâ
- 75 Zât-ı Hak'dur her sıfatdan dem-be-dem devr eyleyen
Gâh görünür asfiyâdan gâh görünür eşkiyâ
- 76 Mîvedür sûrette cümle kimi puhte kimi ham
Ham olanlar eşkiyadur puhte olanlar evliyâ
- 77 Kimi puhte kimisi ham olmağa bâ'is bu kim
Dört zamanuñ hâssasıdur bil sa'âdetle şekâ
- 78 Hamı puhte olmadan yire düşerse nâ-gehân
Puhte olunca bil anı seyr ide ol şâhuhâ
- 79 Puhtenüñ içi bütündür yire düşerse dahi
Yine kendü mislinüñ 'aynına düşürür kaza
- 80 Munhali' olur sıfâtı sânu' olur mislini
Ârifîñ mahlukı olmaz der Ânuñ-çün asfiyâ
- 81 Elli biñ yılda gelür neşr ile baksañ berzaha
Kuvvet-i 'Âlem zuhûr-ı Âdeme vire cilâ
- 82 Batn-ı 'âlemden bu denlü yılda toğar âdemi
Âlem-ı 'ulvî amîñçün âhir olur muntehâ
- 83 Mâ-hasal bu neşe' kudret belki kadrüñdür senüñ
Bir dahi bu sûretiyle saña yoktur kahkarâ
- 84 Dâr-ı mülk-i saltanatdur ser-te-ser 'âlem saña
Başına urmuş hilâfet tâcını ol padişâh
- 85 Cümle eşyâyı müsahhar eylemiş hep emrine
Her ne yüzden zevk idersen kimse yokdur diye lâ

- 86 Ehl-i hâba gerçi 'âlem sûretâ dünyâ durur
Ârif-i bî-dâra nisbet oldu ol dâr-ı rızâ
- 87 Zira 'âlem bir vücûddur evvel oldur âhir ol
Zahir oldur bâtın oldur cümle ol oñdan soñra
- 88 Halk-ı 'âlem zâhirine didiler dünyâ anuñ
Bâtın u gayb olan ana didiler dâru'l-bekâ
- 89 Âdem ise zâhir ile bâtını câmı' durur
Lâ-cereme dünyâ vü 'ukbâ ile oldu ol melâ
- 90 Kuvvet-ı 'âlem kaçan kim cem' ola ol haşr olur
Müfredâta râci' olsa neşr olur dirler aña
- 91 Yevm-i cem' olan kıyâmet âdemînüñ şânidur
Âdemiden gayrıdan mümkün değül cem'ı kuvâ
- 92 Âlem âdem âdem 'âlem olmadur haşr u neşr
Haşr ile neşr olmadan bir dem cihân bulmaz rehâ
- 93 Rûz-ı mahşer fi'l-hakîka rûz-ı âdemdür hemân
Hayr u şer her ne iderse bulısar âhur cezâ
- 94 Geldüñ imdi âdeme geldi kıyâmet kâmete
Kangı dâra lâyıq itdüñ kendüñi söyle baña
- 95 Ma'rifetden hisse alup kendüñi bildüñ ise
Ehl-i cennetseñ seniñdür feyz-i zevk-i müştehâ
- 96 Cehlile kalup özüñden almaduñ ise haber
Dûzahısuñ çek 'azâbı cehl ile kahr u ezâ
- 97 Hıdmet eyle cân u dilden ma'rifet erbâbına
Kim şefâ'at mazharıdur evliyâ vü enbiyâ
- 98 Bu kasidem ile Gaybî keşf-i esrâr eyledim
Lâyık olursa dinile nâmına Keşfu'l-Gitâ
- 99 Geldi toksan tokuz esmâya mukâbil beytimiz
Ma'nisini vird idenler âhir olur piş-vâ

KAYNAKLAR

ATEŞ, Süleyman, 1975; "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", Ank. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX, Ankara.

ÇETİN, Mustafa, 1995; "Kur'an Işığında Reenkarnasyon (Tenasüh)", Diyanet İlmî Dergi, XXXI, S.4, Ekim-Kasım-Aralık, Ankara.

DÜZEN, İbrahim, 1991; Aziz Nesefî'ye Göre Allah, Kâinât ve İnsân, Ankara.

DİLÇİN, Cem, 1997; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, 4. Baskı, Ankara.

GÖLCÜK, Şerafettin, 1997; "Kur'an ve Reenkarnasyon", Diyanet Aylık Dergi, S.76, Nisan, Ankara.

GÜZEL, Abdurrahman, 1983; "Niyâzi-i Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye", Türk Kültürü Araştırmaları, XVII-XXI (1-2), Ankara.

HÜSEYİN VASSAF, Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr fi Şerhi Esmâr-ı Esrâr, II, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 104/1.

İZUTSU, Toshihiko, 1995; İslam'da Varlık Düşüncesi, Çev: İbrahim KALIN, İnsan Yayınları, İstanbul.

KEMİKLİ, Bilal, 1998a; "Kütahya Yöresinde Bir Mutasavvuf Aile: Pir Ahmet ve Ahfadı", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, Evrak Yayınları, Ankara.

KEMİKLİ, Bilal, 1998b; Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı (İnceleme- Metin), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

KILIÇ, M. Erol, 1995; Muhyiddîn İbnu'l-Arâbî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l -Vücûd), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHİ, Bahrü'l-Velâye, Berlin Devlet Kütüphanesi, nr. 1683.

NASIR, S. Hüseyin, 1985; İslam Kozmoloji Öğretisine Giriş, İnsan Yayınları, İstanbul.

NESEFİ, Aziz, 1997; Hakikatlerin Özü (Zübdetü'l-Hakâik), Haz. M. Murat TAMAR, İnsan Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1990; "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlanlar Şeyhi İsmail Maşukî, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1998; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), İstanbul.

ONAY, Ahmet Talat, 1996; Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, Haz: Cemal KURNAZ, Akçağ, Ankara.

ÖNGÖREN, Reşat, 1996; "Şeriatın Kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", İLAM Araştırma Dergisi, I (1), Ocak-Haziran, İstanbul.

RİZÂ TEVFİK, 1909; "Etude Sur La Religion Des Hourofis", Textes Hourufis, Etc. Edites Par Clement

Huart Suivis D'une Etude Par Le Dr. Rızâ Tevfik. Leyden.

RIZÂ TEVFİK, 1982; Halk Edebiyatı Makaleleri, Haz: Abdullah UÇMAN, Kültür Bakanlığı, Ankara.

SCHUON, Frithjof, 1996; İslâm'ın Metafizik Boyutları, Çev: Mahmut KANIK, İz Yayıncılık, İstanbul.

SUN'ULLÂH-I GAYBÎ, Risâle-i Redd-i Hulul ve'l-İttihad, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. Nuri Ergin, nr. 107/3.

SUN'ULLÂH-I GAYBÎ, Mekârimü'l-Ahlak, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 1441/2.

SUN'ULLÂH-I GAYBÎ, Akâidnâme, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. Nuri Ergin, nr. 6215.

TANSEL, F. Abdullah, 1969; "Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVII, Ankara.

UÇMAN, Abdullah, 1993; "Devriyeler Üzerine Rıza Tevfik'in Yayımlanmamış Bir Makalesi", Türklük Araştırmaları Dergisi (Amil Çelebioğlu Armağanı), XII, İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman, 1994; "Devir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul.

UZUN, Mustafa, 1994; "Devriye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul.

UZUN, Mustafa, 1996; "Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriye ve Ahmed Yesevî'nin Devriye-Yaşnâmesi", Ahmed-i Yesevî Hayatı - Eserleri - Tesiri, Haz. Mehmet ŞEKER - Necdet YILMAZ, İstanbul.

YAKIT, İsmail, 1993; Batı Düşüncesi ve Mevlâna, Ötüken, İstanbul.

YURDAGÜR, Metin, 1994; "Devir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul.